

# bogens verden

nr. 6 1988



# Hvad ser den hovedløse trolld i spejlet?

## Om postmodernistiske metaforer

Af Ole Togeby, lektor, Københavns Universitet

Om at bedrive metafor var titlen på en artikel som Pål Dahlerup skrev i *Vindrosen* 1971. I den interesserer hun sig især for hvorledes litteratur havde et stort forbrug af metaforer, hvor litteratur blev anskuet som fødsel, liv, krig, kærlighed, videnskab, håndværk. Og da hun anser dette store forbrug af metaforer som et sikkert tegn på at litteraterne ville bormanipulere deres dårlige samvittighed over ikke at beskæftige sig med disse virkelige ting, slutter hun sin artikel af med opfordring til et lille rask metaforstop.

Det er imidlertid ikke kun litteratur der bruger metaforer, og metaforer bruges ikke kun til manipulation, skønt det er en vigtig og ofte overset side af formålet med metaforer. I deres bog *Methaphors We Live By* (1980, Chicago) beskriver George Lakoff og Mark Johnson hvorledes metaforer ikke blot er udsmykning af og manipulation med poetiske tekster, men at de findes i alle tekster som et nødvendigt middel til at vi overhovedet kan tale om fænomener som tid, tanke, følelser, værdier, erkendelse og hele verden.

De viser også at det snarere er således at al normal prosaisk forståelse af mening i en tekst sker på den måde som forståelse af en metafor foregår, end at metaforer er noget specielt. Og de slutter af med at hævde at metaforer ikke blot er noget vi bruger i tekster, men at vi kun kan begribe verden i metaforer, at vi lever i og på metaforer.

Hvis de har ret, kan man således komme tæt på en kulturs sociale tilstand og dominerende verdensbillede ved at undersøge dens metaforer, taget i bred forstand, dvs. både metaforer, metonymier og sammenligninger, illustrationer og statuer. Jeg har prøvet at holde udkik efter hvilke prægnante billeder der præger dagens Danmark, og jeg vil undersøge hvad de siger om os og vores samfund.

### Den indre svinhund

Det er et gammelt trick at beskrive samfundets underklasser og minoriteter som natur: planter og dyr. Og det bruges da stadig i debatten om indvandrere der formerer sig

som rotter, og er snyltere på vores samfund. Minoriteterne er som dyr, og derfor kan vi også behandle dem derefter.

Men mere interessant i denne debat at beskrive de psykologiske mekanismer der foregår i befolkningens store majoritet når de forholder sig til de fremmede. Freud har præget mange metaforer for psykologiske instanser eller processer, en af de kendte er at der i psyken er tre væsener der kæmpes om at styre personens adfærd: Det'et, jeg'et og overjeg'et. Disse metaforer er blevet til af nød, ikke kun i manipulationshensigt. Det er jo nemlig meget svært at fastholde en forståelse af, og at finde udtryk for hvorledes personers adfærd synes at være styret når vi ikke kan se hvad det er der styrer. Freud har så blandt mange metaforer for processerne i psyken sat den metafor i gang at forholdet mellem de forskellige kræfter i psyken og så personen hvis psyke det er, er som forholdet mellem dyret eller barnet, den voksne, og faderen på den ene side og familien som en enhed på den anden. De strides om hvem der skal bestemme hvad familien vil.

Denne grundlæggende metafor for psyken har i tidens debat om flygtninge og indvandrere fået en interessant familieførelse: *den indre svin(e) hund*. Selve ordet *svinehund* er gammelt som skældsord om en person, men udtrykket *den indre svinhund*, som også kendes fra tysk, har fået fornyet aktualitet som en beskrivelse af det der foregår i sjælen på majoriteten, når der opstår frygt for, og had og lynchstemning mod de fremmede. Det metaforen siger er at vi alle har en tilbøjelighed til at reagere fejlt, til at blive aggressive mod det der er ukendt, fremmed og anderledes og som vi derfor bliver bange for, skønt det kan være svagere end os selv.

Flygtningevennerne har brugt denne metafor til at vise at det er menneskeligt og derfor ikke fremmed at reagere på denne måde. der er en indre svinhund i os alle; det kan få katastrofale konsekvenser at lade som om den ikke er der, for så kan fejhedene løbe af med os. Metaforen siger så at den indre



Ole Togeby

svinhund skal bindes og tæmman leve med den.

Det interessante er nu at Si Den Danske Forening overhovedet forstået denne metafor endnu at *den indre svinhund* er et sluttet på dem – som om de var h indre vogterhunde der løb på de fremmede svin. Og de at blive nogle svinhunde – de ikke forstår at vi alle har. Deres misforståelse af metafor at de hører til dem der fortra en tilbøjelighed selv. Det er fodermester har vokset sig så ikke kan se den indre svinhund er ganske tojlesløs.

### Hjernens computer eller computerens sjæl

Den intellektuelle tankevirkning stort set også kun metaforistisk for vi kan jo ikke se eller høre når vi laver intellektuelle prætraditionelt helt dominerende beskrives som lys, som nogle følelser ofte beskrives som noget med vægt, tryk og smerte hvad jeg mener, eller mærker ser dig? Det er ellers helt klæ måske ikke er så opløftende.

I de senere år er der kommet dominerende metafor for tar nemlig *computeren*. Det er et opfattelse at vi ved og forstår en datamaskine. Det er elek

løber rundt i nogle kredsløb og under visse betingelser løber en vej, og under andre en anden. Hvis man så sætter tilstrækkelig mange kredsløb sammen kan man lave en maskine der kan regne, regulere temperatur eller styre bomberaketter, hvis man har programmeret den til det.

I maskinen kan man skelne mellem på den ene side *hardware*, selve de chips hvor de elektriske kredsløb er lagt, ledningerne og tastaturet, og på den anden side *software*, det program som er lagret sæt af betingelser for hvilken vej strømmen skal løbe.

Denne prægtige type maskine har nu givet anledning til to metaforer som næsten er den samme: *computeren er levende og hjernen er en computer*. Den første er science fiction historien om robotternes oprør som kører i fjernsynet flere gange om ugen og diskuteres i videnskabelige kredse med stor alvor. Den eneste morale der er i den historie, er den at computerne eller robotterne først kan gøre oprør den dag de 1. har check på deres egen energiforsyning, og 2. har det formål med tilværelsen at reproducere sig selv, eventuelt i kombination med en anden computer, så produktet bliver bedre end producenterne. Den metafor siger med andre ord at det at være menneske handler om magt, mad og sex.

Den anden computer-metafor er mere tricky. Den kan enten sige så meget som at det menneskelige hardware må være lavet af samme stof som maskinens: ledninger, kredsløb, elektrisk strøm og kemi. Hvem har så lavet det program som kører inden i os? Og så har vi et fikst gudsbevis.

Eller den kan også sige: hardware er det samme, men hvordan er det menneskelige software lavet siden det udover outputtet, som maskinen jo også laver, fabrikerer bevidstheden inden i hardwaren om dette output. Hvordan laver man bevidsthed i en computer?

Den blændende amerikanske data-ekspert Douglas R. Hofstadter svarer i bogen *Gödel, Escher og Bach: An Eternal Braid* (1980, New York) nogenlunde følgende: bevidsthed må være at der i hjernens computer sker noget ud over den proces som foretager udregningerne, fx koordineringen af hvad øjnene ser og hvad hånden gør når man griber en bold. Der må være en anden proces i gang som følger og overvåger den første proces, som jo er aldeles ubevidst. Denne anden proces må være trin højere end selve processen, således som familien er trin højere end summen af familiens medlemmer, og således som organisationen af en myretue er trin højere end hver enkelt myrs plan med tilværelsen.

Og hvem ved? For øjeblikket kører der i



Möbius Strip II af M. C. Escher (tråsnit, 1963). Fra Hofstadters bog

de virkelige computere et maskinsprog som er alt for besværligt for mennesker at arbejde med. Oven på det har man så bygget et andet sprog efter det princip at man ved at skrive et tegn på én gang kan instruere maskinen om 10 talsammenligninger. Igen oven herpå har man konstrueret et nyt sprog som er 10 gange så kraftigt, og således videre med 6-7 sprog oven på hinanden. Nu ved ingen hvad der virkelig sker inden i maskinen når den regner, for hver instruks i programmet får maskinen til at lave millionvis af tal sammenligninger pr. minut og måske laver den nogle kortslutninger og genveje som slet ikke var planlagt.

Således er mennesket måske blot en maskine der ved et tilfælde er programmeret i et sprog der er trin højere end det sprog som kører i den menneskelige computers hardware – og ingen ved hvad der i virkeligheden sker inden i mennesket. Bevidstheden er altså ikke andet end en slags kortslut-

ning som altid nødvendigvis systemer bliver tilstrækkeligt k som fx den menneskelige hjern

## Den holografiske verden

Menneskets fysiske verdensbillede opretholdes med metaforer. Ve rindeligt stof der var presset s men så det hele kunne være i er ved the big bang blev stoffet retninger, og nu er der sorte hul falder ind og ikke kan undslipp

Læg mærke til at bare den ke forestilling om at jorden drejer s strider så stærkt mod enhver sar solen i sproget stadig står op og at vi omvendt kun kan opreth lingen om solen i centrum som i metafor: jorden er om solen sc stangtennis og tyngdekraften er og Rutherford's atommodeller kun forstås med det billede at kredser om atomkernen som pl solen.

Nu er der kommet et vist skre forståelse af verden, så vidt jeg f kommet bl.a. af forsøg der sk Bohrs teorier om hvorledes sub- tiklers spin om sig selv er ko tværs af tid og rum. Dette nye lede har haft stor gennemslagsk er fremsat i et meget effektivt bil er som et hologram.

Et hologram er et slags foto optaget således at hvis man slå med billedet på, i stykker, vil h pladen indeholde hele billedet, ord hver enkelt af helhedens del- helheden i sig. Alle dele er korre dens stof er som vores bevidsth stykkevis og delt.

Dette holografiske verdensbillede store fordel at det gengiver de der med den kopernikanske rev tede sin plads i universets cent værdighed som rummende hele Det har på den anden side det det relativiserer værdierne endnu rettere sagt: verden har mistet trum eller enhver værdi, når det således at vi indeholder hele v men også således at en amat rangs planet om en inferior stjer galakse også indeholder os i sig grafiske verdens billede er såled heden betydelig mere grusomt pernikanske.

## Postmodernismen

Og dermed er jeg fremme ved mest indflydelsesrige og øjendor

tafor i vores tid, nemlig metaforen om tiden: *postmodernismen*. Det synes umuligt for mennesker at forstå tid som andet end bevægelse i rum. Sproget organiserer tiden for os på to forskellige måder: enten er tiden en lang tråd som bevæger sig mod venstre forbi os hvor vi står og beskuer verden: når sommeren kommer er vinteren gået; et tidsinterval er et stykke tråd mellem to knuder, og stykket med fremtid er til højre for det stykke der er lige ud for os.

Eller også er tiden en vej, og vi bevæger os frem ad den: når vi kommer til i morgen eller hen på fredagen kan vi se tilbage til i torsdags. Tidsenhederne er således forhøjninger på, eller lavninger i denne vej. Enten foran os eller bag ved os.

Perioder og epoker kan således når man ser tilbage på den vej menneskeheden har gået, beskrives ved deres placering i forhold til kendte bakker og dale: *mellemkrigstiden* er det stykke vej som ligger mellem de to bakkedale som krigen udgør. Læg forøvrigt mærke til at for den samtidige betragter er et folk i krig, dvs. krigen er en beholder folket er i, mens eftertiden betragter hvad der skete under krigen dvs. folk handlede under et halvtag over historiens vej. Man kan også tale om i *efterkrigstiden*, men kun fordi vi anskuer den som en forsænkning i vejen som vi nu er kommet op af.

Epoken kan også have navn efter den der bevæger sig på vejen. *Renaissancen* er således den der bliver genfødt på et vist sted på vejen, ikke det stykke vej hvor det sker.

På samme måde er *modernismen* en betegnelse for den der færdes på vejen, ikke for et stykke af vejen (eller tråden). Menneskeheden går ud ad historiens vej, og vi der lever nu er jo altid forrest i det *geled* af mennesker som vandrer på denne vej. *Modernismen* er således betegnelse for *fortroppen*, *avantgarden*, de mennesker som går forrest ud i fremtiden. Vi kan se tilbage på de slægtled der måtte blive efterladt tidligere på vejen. I modsætning til dem er vi pr. definition *moderne*. Foran os har der aldrig været nogen mennesker. Det er en ny og ubetrådt vej der ligger foran os.

At *postmodernismen* nu er kommet efter det moderne, betyder altså som billede at vi er kommet hinsides vejen, og altså tiden; der er ingen vej under os, for vi er kommet foran fortroppen, og der er ingen kontakt med historien og de tidligere slægtled. Det synes jo også at være den ideologiske beskrivelse af *postmodernismen*, at det er tiden hvor tiden er hørt op, hvor forskellene udjævnes, og værdierne er forsvundet. Der er ingen vej, og ingen grøfter, ingen træer og ingen sol. Vi står – med et udtryk der er meget brugt i tiden – på *Herrns mark*. Men – måske er her *spejle*.

## Spejlet

*Spejlet* er det sidste billede jeg vil omtale, bedst kendt fra de dominerende karaktertyper i vores tid, *narcissisterne*, der bestandig må se sig selv i spejlet for at få bekræftet at de er der, da de ikke har nogen personlig kerne med en vilje og et projekt som giver enhed og identitet.

Billedet med spejlet har stor klangbund; jeg skal her nævne et par steder der klinger med. *Narcissisterne* er som den lille Kay i H. C. Andersens *Snedronningen*. De har fået en splint af troldspejlet i øjet eller måske i hjertet. Og så kan de i omgivelserne kun se alt det onde, og hver fejl på en ting bliver straks til at bemærke. Og spejlet i eventyret har – præcis som hologrammet – den egenskab at »hvert lille Speilgran havde beholdt samme kræfter, som det hele Speil havde.»

For nylig er der i Brandts Passage i Odense afsløret en eventyrskulptur af Keld Moseholm. Den forestiller en person der holder et spejl op for en trolldom som imidlertid mangler det hoved som ser i spejlet. Der er så også en figur der ser på de to og bag det hele et spejl der gør at tilskueren også ser sig selv som en del af skulpturen. Denne skulptur er et meget rammende, komisk og tragisk billede på det allermost postmoderne menneskes lod. – For hvad ser den hovedløse trolldom i spejlet?

Det at bruge uforenelige billeder om det

samme emne, kaldes i stilistisk *rese*, fx *det er som et dødfødt ud i sandet*. Sådanne billedlertid vores fantasi og har p trækingskraft. Lakoff og Joh som til at sige at vi som me kun kan forholde os adækv. synligt meget komplekse o fulde verden vi lever i, hvis v og i forskellige og uforenelig samme fænomen. Eller med kan skifte metaforikken ud se

Fysikkens billede af fæno god eksempel: man kan ku nytte lyset hvis man accepter gang er små partikler der son rækker udskydes fra solen, i vægelse der udbreder sig son et medium som findes overal met. Det første billede forkla og laserstråler, og det andet i længde og interferens med a

Det lidt foruroligende ved mens metaforer er deres m: rese. De passer for godt sam jo netop den indre svinhund trolldom ikke ser i troldspejlet på hans bevidsthed er jo ikke kortslutning i et komplekst s gjort oprør for at få magt, ma tiden alligevel er hørt op og ' tet sit centrum.

